

ב. בעניין קריאת שמע - בשכבך ובקומך

הרמב"ם והרמב"ן נחלקו אם קריאת שמע פעמיים ביום זו מצוה אחת או שתי מצוות. בפתיחה להלכות ק"ש כתב הרמב"ם: "מצות עשה אחת והיא לקרות ק"ש פעמים ביום". הרמב"ן בהשגות בסוף ספר המצות חולק כתב וז"ל "ושני תמידין וקטורת בקר וערב וקריאת שמע נמנים שתיים שתיים שהן מצות אינן מעכבות זו את זו וזמנה שלזו לא זמנה שלזו".

בכל שלש המצוות הללו, תמיד, קטורת וקריאת שמע, יש צווי מפורש בוקר וערב, בק"ש נאמר: "ודברת בם בשכבך ובקומך" (דברים ו ז). בקרבן תמיד נאמר: "את הכבש האחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים" (שמות כט לט). וכן בקטורת נאמר: "בבקר בבקר בהטיבו את הנרות יקטירנה ובהעלת אהרן את הנרות בין הערבים יקטירנה" (שמות ל ז). דעת הרמב"ם שכל אלו הן מצוה אחת ודעת הרמב"ן בכולן שהן שתי מצוות.

נמוקו של הרמב"ן דמונה את קריאת שמע שחרית וערבית שתי מצוות וכן קטורת בוקר וערב ושני תמידים, מבואר בהשגותיו בסוף ספר המצוות, שהטעם הוא משום שהן מצות שאינן מעכבות וזמנה של זו לא זמנה של זו. נושאי כלי הרמב"ם הקשו עליו ממקומו שונים, אולם נראה שהרמב"ן לשיטתו יכול לדרחות את טענותיהם. בקנאת סופרים על ספר המצוות (שורש תשיעי, בד"ה "וגם הוא דבר תמוה") הוכיח שדבר שנכפל כמה פעמים ביום לא ימנה בתור כמה מצוות, ממה שכתב הרמב"ם בשורש י"ג, שהמצוות לא ירבה מספרן כמספר הימים שתתחייב המצוה ההיא,

ולכן גם מצוות אלו שהן פעמיים ביום אינן אלא מצוה אחת. ונראה ששאלה זו לא קשה על הרמב"ן, דיש הבדל בין מצוה שנאמר בו זמן כולל כמו בסוכות תשבו שבעת ימים, ולא נמנה בה כל יום למצוה, לבין מצות קריאת שמע, קטורת ותמידים שבהן נאמר צווי מיוחד של ערב ובוקר. וגם אין מקום להשוות לחביתין של כהן גדול, שבספר לב שמח על ספר המצות (שורש אחד עשר) רוצה להשוות לקריאת שמע ולהוכיח שהיא מצוה אחת אף שבחביתין מקריב מחציתה שחרית ומחציתה בין הערביים (ספר המצות, מצוה מ'), דאינו דומה, שהרי שם נאמר "וזה קרבן אהרון עשירית האיפה וכו'" מחציתה בבוקר ומחצית בערב", והלכה דאינו מתקדש לחצאין כמבואר במשנה (מנחות דף נ ע"ב), ולכן זו מצוה אחת.

שיטת הרמב"ם מבוארת בשורשים לספר המצוות (שורש אחד עשר), דאף על גב דיש צווי מיוחד על ערב ועל בקר, ומאחר וענינם אחד נחשבין כמצוה אחת. ולכן לרמב"ם לא רק קריאת שמע נחשבת למצוה אחת (בפתיחה להלכות ק"ש ובספר המצות מצוה י') אלא גם מצוות הקטרת קטורת (סה"מ מצוה כח) ושני תמידים (מצוה לט) כמצוה אחת. ויותר מזה כתב הרמב"ם שאפילו ציצית ותכלת שאינן דומין זה לזה ואינן מעכבין זה את זה נחשבים למצוה אחת בגלל העניין האחד, וז"ל הרמב"ם: "הנה כבר התבאר לך שאפילו החלקים שאינן מעכבין זה את זה פעמים יהיו מצוה אחת כשיהיה הענין אחד, כי הכוונה בציצית למען תזכרו אם כן כלל הדבר המחוייב בזכרון ימנה מצוה אחת".

וק"ש של שחרית וק"ש של ערבית הם שתי מצוות השונות בזמנן וכן שני תמידים וקטורת בוקר וערב.

על פי הגדרים האלה דן השאגת אריה (סימן ב') בשאלה, האם חיוב קריאת והיה אם שמוע הוא מדאורייתא כמו פרשת שמע. הוא מביא שם שדעת הפר"ח ששתייהן מדאורייתא. אולם השאגת אריה חולק עליו, וכתב שם להוכיח כדעתו, דאי ס"ד תרוויהו מן התורה הו"ל למחשב לקריאת שתי פרשיות אלו שתי מצוות עשה, דהא ודאי אין מעכבות זו את זו, שהרי בכל חדא וחדא נכתב בשכבך ובקומך באפי נפשיה, ואף על פי כן מנה אותן הרמב"ם כמצוה אחת. הוכחה זאת קיימת גם לפי הבה"ג שמנה תפילין כמצוה אחת דעניינם אחד אף על גב שהמעשים שונים, שהרי בקריאת שמע עניין שתי הפרשיות שונה כמו שכתב הרמב"ם (הלכות קריאת שמע פרק א' הלכה ב'): "ומה הוא קורא שלשה פרשיות אלו הן: שמע והיה אם שמוע ויאמר, ומקדימין לקרות פרשת שמע מפני שיש בה יחוד השם ואהבתו ותלמודו שהוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו, ואחריה והיה אם שמוע שיש בה צווי על שאר כל המצוות, ואחר כך פרשת ציצית שגם היא יש בה צווי זכירת כל המצוות". אך אפשר לומר לזכות הפר"ח על פי דברי הגר"ח (מובא אצל הגרי"ד בספר שעורים לזכר אבא מרי ז"ל, קונטרס בענייני קריאת שמע), דיסוד כל הפרשיות הוא קיום קבלת עול מלכות שמים, ואפילו זכירת יצאת מצרים קיומה קבלת על מלכות שמים. ומבחינה זו עניין כל הפרשיות אחד ולכן אין למנותן לשתי מצוות.

צירוף קריאת שמע בבוקר ובערב למצווה אחת נוגע גם להגדרת המצווה, האם

הרמב"ן (בהשגות לסוף השורש התשיעי) מקשה עליו דאם העניין האחד אם כן למה מונה את מצוות תפילין כשתי מצוות, בנגוד לבה"ג שמנה מצוות תפילין מצוה אחת, והרי תפילין נחשבים עניין אחד יותר מאשר מצוות תכלת ומצוות לבן, שכן מה שכתוב בזה כתוב בזה. וכתב עוד שאולי יטען הרב שזה המעשה אחד, לבישת התכלת והלבן כאחד, אבל התפילין שני מעשים ולא יחשבו שני מעשים שאינם מעכבים זה את זה שתי מצוות, אבל הרי הרמב"ם מונה ק"ש שחרית וערבית וקטורת ותמידין מצוה אחת. טענת הרמב"ן כלפי הרמב"ם היא מעין ממה נפשך: אם העניין קובע למה תפילין נחשבים שתי מצוות, ואם שני המעשים קובעים אם כן למה קריאת שמע ותמידין וקטרת נחשבים כמצווה אחת.

בדעת הרמב"ם צריך לומר ששני המעשים קובעים רק כאשר יש שוני בין המעשים, כמו בתפילין של ראש ותפילין של יד. אבל כאשר אין שוני במעשים כמו קריאת שמע וקטורת, מאחר ועניינם אחד נחשבים כמצווה אחת, וכל שכן כאשר שתי הפעולות במעשה אחד ועניינם אחד כמו תכלת ולבן נחשבים כמצווה אחת. ובשיטת הרמב"ן, לכאורה הדבר הקובע אם זו מצווה אחת או שתים הוא אם המעשה אחד או שנים. אבל בדרך מצותיך (המצווה השלש ועשרים) מקשה על הרמב"ן מכבוד אב ואם, דגם שם שני מעשים, ומונה אותן כמצוה אחת. ונראה דהרמב"ן מודה דבמקום שאין שוני בשני המעשים שהם נחשבים למצווה אחת. אלא סובר הרמב"ן שמאחר שקריאת שמע שחרית וערבית, זמנה של זו לא כזמנה של זו הם שתי מצוות. כלומר הזמן אינו עניין שולי במצווה אלא דבר מהותי,

בלחם הפנים בשבת, ולא את המנורה אלא בשבעה נרותיה בין הערבים.¹

המשנה מביאה שיטת ר"ש בקשר לקטורת, שאם לא הקטירו בבוקר עליהם להקטיר בין ערבים גם את הפרס של הבוקר. אבל לגבי תמיד של שחר אין ר"ש מזכיר אפשרות של הקרבתו בין הערבים בדיעבד, ולא חלק על החכמים אלא שאם ביטלו את התמיד במזיד לא יקריבו כלל בין הערבים. עמדו על כך התוספות בדף נ עמוד א (ד"ה "במה ד"א שלא נתחנך"), שבכל מקרה מקריבים בין הערבים "כבש אחד דוקא ולא שנים, מדלא קתני וב' היו קריבים לר"ש. אע"ג דגבי קטורת קרב כולה, לא דמי כלל דהתם חדא מילתא היא". מלשון התוספות שכתבו לגבי קטורת "דהתם חדא מילתא היא", מפורש שבוקר וערב היא מצוה אחת. ואכן בקרן אורה רוצה לומר שמחלוקת חכמים ורבי שמעון אם מקטירים בין הערביים רק פרס של הקטורת או את כל המנה היא בשאלה האם הקטרת קטורת בוקר וערב היא מצוה אחת או שתי מצוות. אלא שלפי זה יוצא שלרבנן ערב ובוקר שתי מצוות, ומאחר והרמב"ם אינו מביא את דברי רבי שמעון דכולהו היה קרב (הלכות תמידין ומוספין פרק ג הלכה א), משמע דסובר כחכמים, ואף על פי כן מונה קטורת ערב ובוקר מצוה אחת, ומוכח שלא כקרן אורה. ועוד צריך עיון דמתוספות משמע דתמידים לא דמי לקטורת וגם לרבי שמעון מביא כבש אחד, כלומר, תמידים נחשבים כשתי מצוות של ערב ושל בוקר, וזה דלא כרמב"ם שמונה אותן מצוה אחת. ואם כן

היא מצוות עשה שהזמן גרמא. דהנה דעת הכסף משנה היא שכפי שמן התורה ק"ש של ערב זמנה כל זמן שבני אדם שוכבים, היינו כל הלילה, כמו כן קריאת שמע של יום זמנה מן התורה כל זמן שבני אדם קמים, היינו כל היום. ומקשה המגן אברהם (סימן נ"ח ס"ק ז') שלדברי הכסף משנה שקריאת שמע זמנה כל היום וכל הלילה, אם כן הוי ליה מצות עשה שלא הזמן גרמא, ובגמרא איתא שהיא מצות עשה שהזמן גרמא. וכתב על זה בשאגת אריה (סימן י"ב) דקושתיו לאו כלום, כיון דקריאת שמע של יום זמנה רק ביום ולא בלילה ואלו קריאת שמע של ערב זמנה כל הלילה ולא ביום, לכן היא מצות עשה שהזמן גרמא. ונראה דמגן אברהם סבירא ליה דרק אם קריאת שמע ביום ובלילה הם שתי מצוות צודקים דברי השאגת אריה, אבל אם יום ולילה מצוה אחת, א"כ יש להסתכל על המצווה בכללותה המורכבת מיום ולילה, והמצווה בכללותה לפי הכסף משנה אינה תלויה בזמן. ויפה הקשה המגן אברהם, שאם כן הוי מצות עשה שלא הזמן גרמא.

יש הסוברים שלשאלה זו, האם המצוות האלו הן שתיים או אחת, ישנה נפקא מינה למעשה במקרה שלא קיימו את המצווה בבוקר. במשנה (מנחות דף מט ע"א) שנינו:

לא הקריבו כבש בבוקר יקריבו בין הערבים; אמר ר' שמעון: אימתי? בזמן שהיו אנוסין או שוגגין, אבל אם היו מזדיין ולא הקריבו כבש בבוקר לא יקריבו בין הערבים. לא הקטירו קטורת בבוקר יקטירו בין הערבים. אמר רבי שמעון: וכולהו היתה קריבה בין הערבים, שאין מחנכין את מזבח הזהב אלא בקטורת הסמים, ולא מזבח העולה אלא בתמיד של שחר, ולא את השולחן אלא

1 בהסבר עניין חינוך המוזכר במשנה ראה בגמרא שם נ ע"א, שחסורי מחסרא. אך אין זה מענייננו כאן.

לקרא קריאת שמע שתי פעמים לפני הנץ החמה, ויוצא בזה גם ידי חובת ק"ש של ערבית וגם של שחרית. עיין תוספות (ד"ה ימא) שדנו בזה. ושאלה זו תלויה בשני תירוצי התוספות שם. דעת הרשב"א וכן הראב"ד דיכול לקרא פעמיים, אבל הרא"ש כתב שאם לא קרא ק"ש של ערבית וגם יוצא לדרך לא יקרא פעמיים, וכן כתב הרמב"ן במלחמות. וראיתי באבי עזרי מהגרא"מ ש"ך זצ"ל בשם הרב מאיר ברגמן ילח"א שדן מדוע לדעת הרשב"א יש לקרא פעמיים קריאת שמע, יקרא רק פעם אחת ויעלה גם לערבית וגם לשחרית? ונראה דאם נאמר שק"ש מצוה אחת א"כ זאת היא המצוה לקרוא פעמיים וכלשון הרמב"ם: "מ"ע אחת לקרות קריאת שמע פעמיים ביום", ואיך יוכל לצאת ידי חובה בקריאה אחת, אבל אם נאמר שהן שתי מצוות נפרדות אם כן לכאורה יוכל לקרוא פעם אחת ויעלה לו לשל ערבית ושל שחרית.³

3 אלא שכאן אנו נכנסים לדיון באחרונים, כשמקיימים שתי מצוות בפעולה אחת אם שייך לומר אין עושים מצוות חבילות כמו שתי קדושות על כוס אחת, או שזה נחשב מענין אחד, כמו קידוש והבדלה שמבואר בפסחים ק"ב ע"ב שעושים על כוס אחת. וע' תפא"י שבת פ"ב בועז אות ב', קהלות יעקב למהריט"א סי' א', ובשד"ח ח"א מערכת א' אות לט ופאת השדה מערכת א' אות צ"ה.

דברי הקרן אורה שלרבנן הן שתי מצוות לא מתאימים לשיטת הרמב"ם.

ונראה לומר שלפי הרמב"ם דחכמים לא חולקים על רבי שמעון שהיא מצוה אחת אלא שסוברים שאף שזו מצוה אחת, עדיין אין זה מחייב להקטיר כולה בערב. ובאשר לתמידים נראה לומר לדעת הרמב"ם דכולי עלמא סברי דזו מצוה אחת, והא דלא מביא לרבי שמעון שני כבשים אם לא הקריב בבוקר כמו בקטורת, ההבדל לא כמו שכתבו התוספות דקטורת חדא מילתא משא"כ תמידים, אלא דבתמידים אי אפשר להקריב בערב שני כבשים דכתוב מפורש ואת הכבש השני תעשה בין הערביים, משמע רק כבש אחד משא"כ קטורת לא כתוב כמה יקטיר. ואדרבה, בגמרא (זבחים דף קב ע"ב) משמע דמדאורייתא סגי בכזית (וכן כתב שם רש"י ד"ה אמר רבה בהקטרה דהיכל).

דיון דומה למחלוקת רבי שמעון וחכמים אנו מוצאים לגבי קריאת שמע. בבית יוסף (סוף סימן נ"ח) מביא מחלוקת בין הכלבו לרבנו חיים אם שייך תשלומים בק"ש,² ושתי הדעות מובאות בשו"ע (שם ס"ז). וכתב בספר סדר משנה על רמב"ם (הלכות קריאת שמע פרק א' הלכה י"א) דדין תשלומים בקריאת שמע ייתכן רק אם קריאת שמע בערב ובוקר היא מצוה אחת דאז מישך שייכי אהדדי, אבל אם הן שתי מצוות לא שייך תשלומין. וסברתו נראית נכונה, דאם יש כאן שתי מצוות אם כן הרי זה כהשלמת מצות לולב אחרי סוכות. ולא מצאנו תשלומים למצוות שזמנם קבוע אם עבר זמנן. **והנה** בברכות (דף ט ע"א) יש מחלוקת בין הראשונים אם לפי רשב"י אדם יכול

2 ראה בשעור בענין תשלומים בקריאת שמע שם נתבאר הדברים.